

Moeder-zoon symbiose en zedendelinquentie: Onderzoeksgegevens

Karola Lehnecke, Karel Oei

Gelderse Roos Arnhem, Universiteit van Tilburg, Radboud Universiteit Nijmegen

Samenvatting

Onderzoek naar de invloed die een problematische gezinsconstellatie kan hebben op de ontwikkeling van een perverse persoonlijkheid respectievelijk het begaan van een zedelijk delict is een zeer complexe aangelegenheid. Het vergelijkende onderzoek onder een groep delinquenten die een TBS-waardig delict hadden gepleegd (waarop minstens 4 jaar gevangenisstraf staat), waarop de eerste auteur recent promoveerde, belicht dan ook maar een klein gedeelte van de ingewikkelde puzzel. In bepaalde gevallen wordt daadwerkelijk TBS opgelegd, in andere gevallen niet. Onderzoekster wilde in het onderzoek laten zien in hoeverre er tussen de beide populaties verschillen zijn in respons en behandelbaarheid, alsook de verschillen en overeenkomsten in gezinsconstellatie. Hiertoe werden de dossiers onderzocht van 15 TBS-veroordeelden en van een even grote groep niet-TBS-gestelden (dossiers afkomstig van Forensisch Psychiatrische Dienst). Een grotere omvang was niet mogelijk door een zijdens Justitie opgelegde beperking. Het onderzoek, hoe beperkt ook, wijst op significante overeenkomsten; verschillen hebben vooral betrekking op de strafwaardigheid en de voorgeschiedenis van betrokkenen. Er is voor gekozen geen controlegroep in het onderzoek te betrekken. Dat was niet relevant vanuit de strafbaarstelling noch de vraagstelling. Er zou in de controlegroep niet van een (bestraft) delict sprake zijn. Ethisch zou het niet aanvaardbaar zijn mensen ter controle in te zetten die niets misdaan hebben. Vergelijking met een controlegroep ligt meer voor de hand bij een gezondheidsvraagstelling. Het onderzoek dat als titel draagt 'De rol van moeder-zoon symbiose in perversie en zedendelinquentie' werd in twee opeenvolgende artikelen belicht. In het eerste artikel, reeds eerder in dit tijdschrift verschenen, is ingegaan op de theoretische aanleiding van het onderzoek, de psychoanalytische theorievorming betreffende seksualiteit en de rol van seksuele verleiding in de persoonlijkheidsontwikkeling. In dit tweede artikel worden de resultaten van het onderzoek toegelicht.

Onderzoek naar de causaliteit van ziekmakende psychologische symptomen is niet eenvoudig. Recente ontwikkelingen (Van der Kolk et al., 1996) in de biologische psychiatrie en het stress- en traumaonderzoek laten zien dat depressiviteit, angststoornissen of psychosen gepaard kunnen gaan met pathologische veranderingen in de hersenen. De bevindingen op dat terrein hebben een verschuiving teweeg gebracht in het denken over de oorzaken van psychische problematiek. Voor biologisch georiënteerde onderzoekers is de gerichtheid op de werking van neurotransmitters en genetisch voorgeprogrammeerde moleculair-biologische processen voor de hand liggend.

Andere onderzoekers (Giller, 1990, Gorman & Kertzner, 1991) hebben aangetoond dat veel psychobiologische ziektebeelden juist het gevolg kunnen zijn van post-traumatische of emotiegestuurde ontwrichting. Het ontbreken van een consistent ziektecausaliteitsbegrip in de psychiatrie en psychologische wetenschappen wordt duidelijk onderstreept door 'nosologische preoccupatie' in de vorm van het categoriseren van psychiatrische ziektebeelden, zoals die beschreven zijn in de 'Diagnostic and Statistic Manual' (DSM-IV) van de American Psychiatric Association. Dit is een handleiding die door psychiaters en psychologen wereldwijd als 'bijbel' wordt gebruikt om tot diagnostische criteria te komen. De DSM wordt nogal op een voetstuk geplaatst vanwege zijn vermeende exactheid en objectiviteit, maar heeft geringe validiteit omdat de richtlijnen niet gebaseerd zijn op wetenschappelijk onderzoek. Het is meer een product van consensus. Een DSM-IV diagnose geeft geen sluitende verklaring, noch een behandelinhoudelijk inzicht. Klinische ervaring en gespecialiseerde kennis zijn nodig om tot een goede diagnose te komen. Er blijft altijd een met kennis on-

Dr. K.M. Lehnecke, klinisch psycholoog/psychoanalytica, Gelderse Roos Arnhem, Team Persoonlijkheidstoornis, zelfstandige psychotherapie praktijk te Ede. E: lehnecke@planet.nl
Prof. dr. T.I. Oei, zenuwarts/psychoanalyticus, hoogleraar Forensische Psychiatrie Universiteit van Tilburg, gasthoogleraar Radboud Universiteit Nijmegen, forensisch psychiater in Rotterdam en Dordrecht, zelfstandige praktijk in Bosch en Duin.

Ontvangen: 21 juni 2004; Geaccepteerd: 19 maart 2005

derbouwde, interpretatieve methodiek nodig. Interpretatieve of hermeneutische methodieken zijn echter meer en meer verlaten, hetzij uit angst om onwetenschappelijk te lijken, hetzij om 'het niet weten' te verdoezelen.

Het probleem psychoanalytisch gedefinieerd

In de dagelijkse therapeutische setting van de analyticus of andere praktiserende psychotherapeuten is 'waarheidsvinding' of wetenschappelijke validatie niet aan de orde. Validatie van psychodynamische concepten vindt plaats in de beslotenheid van de behandelaar-patiënt dyade en daarnaast met enige regelmaat in collegiaal intervisie-overleg. Wanneer de rechter naar aanleiding van een Pro Justitia-rapport, de 'waarheid' wil weten over de mogelijke pseudologica fantastica van een ontkennende verdachte, kan een deskundige slechts een zo goed mogelijke interpretatie geven. Het oordeel is weliswaar gebaseerd op feiten in het strafdossier, op de psychologische testresultaten en op persoonlijke klinische ervaring die de deskundige met de betrokkene heeft, maar het blijft toch een interpretatie. Harde wetenschappelijke wetmatigheden in de gedragswetenschappen zijn moeilijk te verkrijgen, omdat gedragswetenschappers te maken hebben met mensen wier gedrag deels door onbewuste en voorbewuste processen en patronen worden gestuurd. Althans, deze veronderstelling wordt door psychoanalytici gemaakt. Drijfveren, behoeften, strevingen, verlangens en wensen geven sturing en richting aan gedrag en zijn niet altijd bewust. Van deze processen hebben wij tot op heden geen computeruitdraai kunnen maken, zoals dit wel mogelijk is van een DNA-analyse. Op welke wijze betrouwbare, valide gegevens kunnen worden verzameld omtrent het gedrag van mensen en de onderliggende, veronderstelde bewuste en onbewuste patronen en 'wetmatigheden', is het probleem waarvoor de psychoanalytische wetenschap zich gesteld ziet.

Verantwoording onderzoeksmethodiek

Het Ministerie van Justitie gaf in 1998 toestemming tot dossieronderzoek. Opzet was de zedendelinquenten die in de periode van 1996-1999 in een TBS-kliniek werden verpleegd te vergelijken met een ambulante groep zedendelinquenten. Na aan verschillende klinieken en ambulante instellingen verzoeken te hebben gericht het onderzoek te steunen met de wenselijke dossiergegevens, was er één Forensisch Psychiatrische Dienst (FPD) bereid om het verzoek te honoreren. De steekproef is derhalve te klein van omvang voor een kwantitatief-statistische analyse en moet dan ook gezien worden als een bescheiden en beperkte

kwalitatieve stap. Als zodanig kan dit onderzoek in eerste instantie worden beschouwd als een 'multiple N=1 studie' voor het genereren van onderzoekshypothesen die nadien kwantitatief kunnen worden getoetst aan de hand van een uitgebreidere steekproef.

Er waren 36 willekeurig beschikbare TBS- en FPD-dossiers beschikbaar. Twee TBS-dossiers werden niet gebruikt omdat zij buiten de selectiecriteria vielen. Uit de FPD-groep werden vier dossiers niet gebruikt omdat, zo bleek later, de betrokkenen een TBS-maatregel opgelegd hadden gekregen en daardoor niet meer als vergelijkend materiaal konden dienen. De gegevens uit de resterende 30 dossiers (vijftien TBS-gestelden en vijftien FPD-ers) zijn gebruikt om een kwalitatieve vergelijking te maken. Voor beide groepen zijn dezelfde selectiecriteria gebruikt: 1. het Nederlanderschap, 2. het hebben van een gemiddeld I.Q., 3. geen verstandelijke handicap, geen organische, neurologische of psychotische problematiek, 4. een leeftijdsgrens tussen de 18-60 jaar, 5. gelijkkluidende (TBS-waardige) delicten gepleegd hebbend. Om beide groepen te bestuderen en te vergelijken zijn specifieke (gezins)criteria gehanteerd die veelvuldig in de psychoanalytische wetenschappelijke literatuur voorkomen met betrekking tot perversievorming. De ontwikkelingspsychologische criteria zijn verkregen uit de dossiers op basis van rapportageteksten van deskundigen die karakteristieke gezinsvariabelen formuleerden die ook in de literatuur worden aangetroffen als significante criteria in perversievorming. De meest kenmerkende zijn: symbiotische moeder-zoon relatie (S), dominante moeder (D), zwakke, onderdanige vader (Z), veel afwezige vader (V), misbruikende en/of mishandelende vader (A). De gezinsconstellaties worden gedefinieerd aan de hand van het manifeste gedrag en de houding van de ouders, zoals die door gedragsdeskundigen in de rapportages zijn vermeld. Symbiotisch gedrag is een pathologische wederzijdse afhankelijkheid die moeder en kind met elkaar hebben. Kenmerkend hiervoor is het claimende gedrag van voornamelijk de moeder, dat vaak onbewust een sterk parentificerend appèl doet op het kind. Dominant gedrag wordt gekenmerkt als bepalend en controlerend, alom aanwezig, maar ook vaak als intrusief of opdringerig. De kwalificatie zwak (onderdanig) wordt gegeven aan de aanwezige ouder die zich onderwerpt aan de wil van de partner. Het etiket mishandelende ouder wordt gegeven aan de ouder die het kind fysiek en/of psychisch kwetst. Seksueel misbruik of verkrachting behoort ook tot de kwalificatie 'mishandeling'. Een afwezige ouder kan zowel letterlijk als figuurlijk niet aanwezig zijn. Dit kan het gevolg zijn van scheiding, verlating of overlijden. Van niet-feitelijke aanwezigheid is sprake wanneer de ouder of ver-

zorger emotioneel niet betrokken (emotioneel afstandelijk) is bij de opvoeding. De kwalificaties 'symbiotisch' en 'dominant' (zoals die in de literatuur en ook door gedragsdeskundigen worden gebruikt) betreffen doorgaans de moeders en de andere kwalificaties worden voornamelijk gebruikt om het gedrag van de vaders te beschrijven. In menig dossier wordt de moeder door de rapporteurs niet alleen als symbiotisch, maar ook als de dominante persoon in het gezin gekwalificeerd. Het gedrag van de vaders wordt eveneens gekenmerkt door meervoudige kwalificaties. Zo blijkt er veelvuldig sprake van een vader die niet alleen zijn zoon regelmatig (seksueel) mishandelt (verkracht, schopt of vernedert), maar zich ook onderdanig of zwak opstelt jegens zijn partner en veelvuldig afwezig is. Het criterium 'sociaal trauma' (E) is toegevoegd op grond van de bevindingen die het onderzoek opleverde. Het duidt op de traumatische gevolgen van (extreem) pestgedrag. Langdurig gepest zijn gedurende een kritieke leeftijdsperiode beïnvloedde de betrokkenen dusdanig, dat zij in een ernstig sociaal isolement raakten. Andere gesignaleerde vormen van traumatische gebeurtenissen (in de leeftijdsperiode van 0-16 jaar) zijn langdurig seksueel misbruik, langdurige en regelmatige psychische vernedering en/of fysieke mishandeling. In de meeste gevallen kan men spreken van affectieve, pedagogische en lichamelijke verwaarlozing. Deze aspecten zijn niet als trauma gedefinieerd maar beschouwd als resultante van een aversieve gezinsconstellatie.

De TBS-dossiers

De TBS-dossiers geven informatie over een groep representatieve zedendelinquenten die in de periode 1996-1998 in een TBS-kliniek verpleegd werden. De vijftien mannen vormen een heterogene groep waarvan zeven betrokkenen kunnen worden gekwalificeerd als zuiver seksuele zedendelinquenten' en acht als 'antisociale zedendelinquenten.' Het etiket 'antisociaal' is gegeven wanneer andere delicten, zoals diefstal, brandstichting, et cetera, ook een rol spelen in de criminele carrière van deze mannen. De rapportages in de dossiers kwamen onder meer van het Pieter Baan Centrum (het PBC is de observatiekliniek van het gevangeniswezen), van milieurapportages, en van intakeverslagen van respectievelijk maatschappelijk werkers en behandelaars van de TBS-kliniek waar betrokkenen werden behandeld. De dossiers zijn niet vooraf geselecteerd of gezuiverd maar door de kliniek voor bestudering ter beschikking gesteld. Er is niet afgeweken van de oorspronkelijke tekst van de verschillende rapporterende deskundigen. Er zijn geen eigen interpretaties gemaakt of veronderstellingen gedaan om invul-

ling te geven aan onderscheidende kenmerken (criteria/gezinsvariabelen). Uit de rapportageteksten van de verschillende, rapporterende deskundigen werden de zes karakteristieke gezinsvariabelen gedestilleerd die in de literatuur worden aangeduid als belangrijke criteria in de perversievorming. Dit met het doel de hypothese te testen, dat een symbiotische moeder-zoon relatie met uitsluiting (afwezigheid) van de vader een gezinsconstellatie is waarin de ontwikkeling van perversie kan ontstaan en waar mogelijk ook de kiem van zedendelinquentie ligt.

Algemene kenmerken van de onderzoeksgroep

In de TBS-groep zijn er veertien mannen die de Nederlandse nationaliteit hebben. Eén van de mannen is een Belg die het Nederlands als moedertaal heeft. Het gemiddelde IQ van de TBS-groep is 94,5. In één geval is er sprake van een lichte vorm van epilepsie. Bij geen van de andere casussen is er een organisch of neurologisch letsel geconstateerd dat de sociaal-psychologische ontwikkeling van betrokkenen ernstig zou hebben kunnen beïnvloeden. De gemiddelde leeftijd is 37 jaar. In de leeftijdsgroep 30 tot 40 jaar worden de meeste delicten gepleegd door de TBS-gestelden. Zij pleegden met elkaar 113 delicten waarvan er 67 zedendelicten waren. Van de mannen komt 93% uit een lager sociaal-economisch milieu. Acht TBS-gestelden zijn 'young offenders' geweest. Dat betekent dat zij in hun jeugd (tussen 12 en 18 jaar) al voor een zedendelict zijn veroordeeld. Het merendeel (75%) van de 'young offenders' is in te delen bij de 'zuivere' zedendelinquenten. Tien van de vijftien mannen zijn ongehuwd. Zij hebben zelden of nooit een vaste relatie kunnen onderhouden en vijf personen zijn gescheiden. Eén van de gescheiden mannen liet zijn eerste drie huwelijken door zijn moeder arrangeren. De gemiddelde duur van de partnerrelatie van de ongehuwde mannen lag tussen de twee en achttien maanden. Bij de vijf gescheiden mannen was de gemiddelde relatieduur dertien maanden. De TBS-gezinnen kenmerken zich als 'los zand' of probleemgezinnen. Ouders bieden onvoldoende stabiliteit, doorgaans vanwege ernstige partnerrelatieconflicten. De veelvuldige afwezigheid en het overmatige alcoholgebruik van meer dan de helft van de vaders speelden hierin zeker een rol. In twee gevallen werkten de moeders als prostituees buitenshuis en in één geval was moeder vaak ziek waardoor het kind overgeleverd was aan zijn vader die hem seksueel en geestelijk mishandelde. In twaalf gezinnen (80%) heeft de moeder een duidelijke spilfunctie en is er sprake van dominantie, symbiose of een combinatie van deze kenmerken.

Factoren die tot seksuele ontsporing leiden

De symbiotische moeder factor (S) komt in 73% van de gevallen voor. In 73% van de gevallen is er sprake van een veelvuldig afwezige vader (V). In 80% van de gezinnen is er sprake van een mishandelende vader (seksueel en/of agressief; A). Deze SAV-combinatie is de meest voorkomende configuratie in de gezinnen van de TBS-gestelde zedendelinquenten. In 100% van de onderzochte gevallen is een sociaal trauma E vastgesteld. Andere combinaties zoals waarin moeder dominant is en de vader zwak/onderdanig en veelvuldig afwezig kunnen worden meegewogen als een belangrijke etiologische basis voor probleemgedrag, maar zijn minder frequent gevonden dan de symbiotische moeder -en veel afwezige/mishandelende vaderfactoren. De kans dat het kind in deze verwaarlozende gezinsconstellatie gevaar loopt om een perversie te ontwikkelen die tot het plegen van ernstige zedendelicten kan leiden, is in hoge mate aanwezig. De criteriacombinatie 'SAV' is een onveilig, grensoverschrijdend, kwetsbaar makend substraat dat gehechtheidsproblemen veroorzaakt, waarin verwarring en angst heersen. Met de E-variabele (pesten) erbij neemt de kans op het plegen van een ernstig zedendelict significant toe.

Beschouwing van de TBS-groep

De meeste delicten in deze onderzoeksgroep zijn gepleegd door mannen in de leeftijd van 30-39 jaar. Veertien van de vijftien betrokkenen zijn afkomstig uit een laag sociaal-economisch milieu en 53% pleegde reeds in hun jeugd, voor de leeftijd van 16 jaar, ernstige zedendelinquenties. Van de 'juvenile offenders' is het merendeel in hun jeugd niet zelf seksueel misbruikt. Ondanks dat zeven (46%) van de vijftien mannen in hun jeugd ernstig seksueel misbruikt of verkracht zijn, kan in deze onderzoeksgroep niet worden gesproken van een direct 'causaal verband' tussen het zelf slachtoffer zijn en het plegen van een zedendelict op latere leeftijd. Wel is het een belangrijke ziekmakende factor, maar deze kan hier niet als doorslaggevend of noodzakelijke voorwaarde in de delictvorming worden beschouwd. Andere factoren spelen mede een rol in de causale keten, zoals de specifieke gezinsconstellaties die deze groep kenmerken. Alle vijftien gezinnen bestaan uit twee ouders. In één geval zijn het pleegouders en in twee gevallen hertrouwden de moeders na een scheiding en/of het overlijden van de biologische vader. In één geval kwam het op zevenjarige leeftijd tot een uithuisplaatsing van het kind als gevolg van ernstige alcoholproblemen van beide ouders. Kenmerkend in het merendeel van de twee-oudergezinnen is de bepalende rol van de moeder. Een andere opvallende factor is de afwezigheid van de positieve vaderrol in de

opvoeding.

In twaalf gezinnen (80%) van de onderzoeksgroep vervullen moeders een sterk centrale, zorgende rol in het gezin. De vader is vaak fysiek en emotioneel afwezig door lange werkdagen of scheiding. Als hij wel thuis is, is hij een negatieve factor. Hij wil zich niet met de opvoeding van de kinderen bemoeien. Hij is emotioneel afwezig of afstandelijk en beleeft het kind al snel als lastig. Bij 44% van de vaders is er sprake van agressie en mishandeling als gevolg van veelvuldig alcoholmisbruik. Vijf van de vaders zijn niet alleen zwakke, aan hun vrouw onderdanige mannen, maar het zijn ook bruten die hun zonen (seksueel en/of agressief) mishandelen. Door deze gedragsaspecten en zijn perifere gezinsstatus krijgt vader een negatief mannelijke voorbeeldfunctie. Kinderen imiteren onder andere zijn negatieve kenmerken. Zij kennen hem als iemand die er vaak niet is, en die verkracht, misbruikt, vernedert of slaat, als hij er wel is.

De pathologische gezinsconstellatie: symbiotische moeder, afwezige en mishandelende vader (SAV) komt in de TBS-onderzoeksgroep vaak voor. Opvallend is dat geen van de betrokken mannen langdurige vaste partnerrelaties heeft kunnen onderhouden: tien van de vijftien mannen zijn ongehuwd en vijf van hen gescheiden. De SAV-gezinscombinatie kenmerkt zich niet alleen door onveilige, verwarrende, symbiotische moeder-kindpatronen, maar ook door lichamelijk geweld, seksueel misbruik, alcoholmisbruik doorgaans van de vaders en door een grillige, vijandige bejegening jegens het kind. In alle SAV-gevallen maken de gebrekkige ouder-kindrelaties het kind te passief en te afhankelijk van de 'machtige' alom aanwezige moeder. De hypothese van de symbiotische gehechtheidsrelatie van moeder en zoon en een perifeer functionerende vader (SAV) wordt in dit onderzoek niet ontkracht. Deze verwarrende gezinsconstellatie levert een kritieke bijdrage in de etiologie van de perversie. In de oorspronkelijke stelling heb ik slechts de 'afwezigheid' van de vader als een belangrijke meewegende factor aangegeven in de perversievorming, maar bij de TBS-vaders kwam de agressie en/of (seksuele) mishandeling erbij, waardoor hun kinderen nog ernstiger werden belast. Het gevolg van een dergelijke (op)voedingsbodem is voor het (TBS) kind desastreus. Het wordt niet alleen door de 'symbiotische' moeder gevangen gehouden, maar met daar bovenop de afwezige (agressieve, vernederende) vader als perifere objectrelatie (SAV) kan het te weinig copingmogelijkheden ontwikkelen om zich buiten het gezin te manifesteren. Zijn psychosociale kwetsbaarheid is door deze relatievorm significant verhoogd. In eerste instantie geeft de symbiotische relatie met de moeder het kind een valse schijn van gebor-

genheid, het gaat immers niet om zijn verlangens maar om die van de moeder. De vaak afwezige, grillige en vijandige vader verstoot hem eigenlijk als 'goede zoon'. Hij wordt geslagen, geschopt, seksueel misbruikt en als veilige haven heeft hij slechts de symbiotische moeder die hem als narcistisch object voor haar eigen behoeftes nodig heeft. Wanneer daar nog bij komt dat hij ook op school wordt verstoten door zijn peergroep (E), dan heeft het kind weinig uitwijkmogelijkheden meer om zijn frustraties en spanningen te ontladen. Het onderzoek heeft laten zien dat alle onderzochte TBS-gestelden als gevolg van de noodlottige gezinsconstellatie in een sociaal isolement terecht zijn gekomen. Alle TBS-gestelden werden gepest en verstoten door hun leeftijdsgenoten. Dit gebeurde vooral op de lagere school en de middelbare school. De hoge score van het pesten in de TBS-groep is verrassend. Over pesten op school wordt in onze samenleving doorgaans de schouders opgehaald, maar Van der Meer (2002) is van mening dat pesten (in tegenstelling tot plagen) een groot probleem is. Hij vindt het een vorm van 'kindermishandeling door kinderen.' Kijkend naar de onderzoeksresultaten bij de TBS-gestelden kan deze opvatting slechts nadrukkelijk worden onderstreept als aanwijzing dat nader onderzoek naar de rol die pesten speelt in de psychopathologie van zedendelinquenten dringend gewenst is.

De verwaarlozende ouder-kindrelaties hadden in de meeste gezinnen tevens een belangrijk invaliderend effect op de leerprestaties van de kinderen. Bij de TBS-onderzoeksgroep manifesteren zich deze problemen al in de tweede of derde klas van de basisschool (Van Wijk et al., 2002). In de meeste gevallen werd melding gemaakt van reactieve leerstoornissen, concentratieproblemen maar ook van cognitief en affectief disfunctioneren. Uit gehechtheidsonderzoek van het laatste decennium blijkt dat het kind de gehechtheidsstijlen van de ouders verinnerlijkt, ze zich eigen maakt en overdraagt. Fonagy et al. (1992) stellen dat in het geval van problematische gehechtheid en vroegkinderlijke trauma's cognitieve functiestoornissen kunnen ontstaan. In het bijzonder kan het reflectieve vermogen ernstig worden geschaad door onveilige en gedesorganiseerde gehechtheidspatronen. Het voert te ver om in deze context uitgebreid hierop in te gaan maar er is voldoende evidentie (Priel & Besser, 2001) dat ernstige gehechtheidsproblemen een leerachterstand tot gevolg kunnen hebben. Een kind dat door moeder behandeld wordt alsof het geen eigen wensen, gedachten, gevoelens en eigenheid heeft en voor zijn vader niet bestaat, ontwikkelt niet alleen een negatief, minderwaardig zelfbeeld, maar loopt ook cognitieve en formele leerachterstand op. De invloed van de pathologische gezinscon-

stellaties bewerkstelligt in eerste instantie psychische kwetsbaarheid en sociale incompetentie, maar ook een cognitieve en affectieve (leer)achterstand. In tweede instantie wordt deze invaliderende toestand versterkt doordat betrokkenen chronisch gepest en gemeden worden door hun leeftijdsgenoten. Een kritieke consequentie is dat de peergroep voor deze onderzoeksgroep niet kan dienen als positieve identificatiemogelijkheid en/of als uitwijkmogelijkheid in de vorm van 'vervangende ouder,' zodat de onderzochte TBS-gestelden steeds weer werden teruggeworpen in het aversieve gezin.

Vergelijkend onderzoek bij een ambulante FPD-groep zedendelinquenten

Oorspronkelijk werden 20 FPD-dossiers bestudeerd. Slechts vijftien zijn voor de vergelijkende analyse gebruikt omdat vier van de 20 ambulante zedendelinquenten een TBS-maatregel van de rechter opgelegd hadden gekregen en één betrokkene verstandelijk gehandicapt bleek te zijn. Elk FPD-dossier bevat een multidisciplinair Pro Justitia-onderzoek en in vijf gevallen een milieuraapportage. De dossiers zijn inhoudelijk niet vooraf geselecteerd of gezuiverd en er is niet afgeweken van de oorspronkelijke tekst van de verschillende rapporterende deskundigen en diagnostici. Er zijn dus geen eigen interpretaties gemaakt of veronderstellingen gedaan bij het invullen van de verschillende kenmerken (oudercriteria). Wel is er bij de FPD-dossiers, in tegenstelling tot de TBS-dossiers, geselecteerd op volledigheid van rapportage. Summiere Pro Justitia-rapportages die te weinig gedetailleerde informatie bevatten over de gezinssituatie om belangrijke variabelen te kunnen destilleren werden terzijde gelegd. De voorkeur ging uit naar triple Pro Justitia-rapportages omdat deze veel meer gezinsanamnestische gegevens bevatten. Uit de rapportageteksten van de dossiers werden dezelfde zeven criteria gedestilleerd als bij de TBS-groep, waarbij eveneens werd gekeken naar de aan- of afwezigheid van karakteristieke gezinscombinaties.

De gemiddelde leeftijd in deze groep is 33,5 jaar, de jongste is 18 en de oudste 45 jaar. Het (WAIS oude stijl) IQ besloeg een range van 97-119, waarbinnen twee betrokkenen met een IQ van 97 en de andere dertien met een IQ tussen de 100-119. Het gemiddelde IQ van betrokkenen ligt rond de 105,5. Elf (75%) van de mannen komen uit een lager sociaal-economisch milieu. Vijftien personen pleegden 96 delicten. Daarvan waren 39 zedendelicten. Delicten die ook meespeelden in de vonnissen zijn als 'overige delicten' (57) genoteerd. Veertien betrokkenen zijn veroordeeld tot een gevangenisstraf variërend van acht maanden tot twee jaar (met aftrek van voorarrest) en een

proeftijd met de bijzondere voorwaarde dat zij zich dienen te houden aan de regels van de Reclassering Nederland. Eén betrokkene werd vrijgesproken omdat de rechter de feiten niet bewezen achtte.

Oudercriteria en gezinscombinaties van de FPD-groep

De drie criteria (symbiotische, dominante moeder, mishandelende vader en/of vaak afwezige vader) zijn ook duidelijk aanwezige factoren in de FPD-onderzoeksgroep. In veertien gezinnen (93%) heeft de moeder een duidelijke spilfunctie en is er sprake van dominantie, symbiose of een combinatie van deze kenmerken. In twaalf (80%) van de vijftien ambulante gezinnen is er sprake van een symbiotische moeder. Elf van de vijftien moeders zijn symbiotisch en in vijf gevallen ook dominant aanwezig als primaire opvoeders. Uit literatuurgegevens en documentatie blijkt dat de biologische moeders de belangrijkste gezinsverzorgers zijn in de leeftijdsfase van 0-18 jaar (Van Emmerik & Brouwers, 2001).

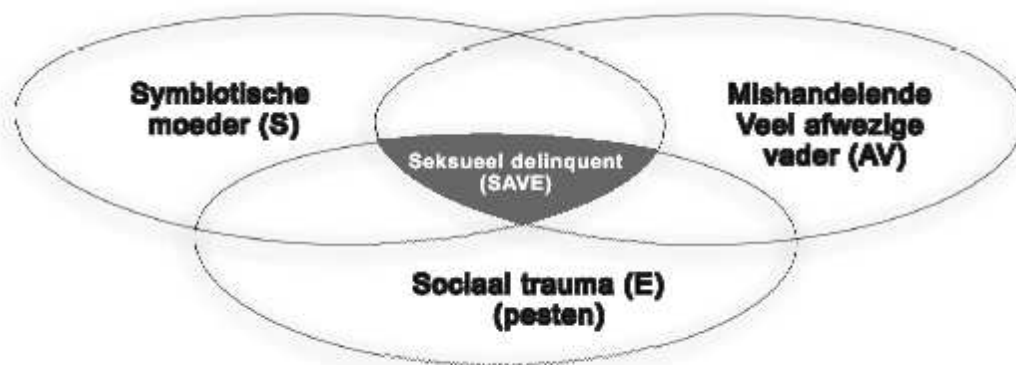
In elf van de vijftien gevallen (73%) is er sprake van een veel afwezige vader in combinatie met een symbiotische en/of dominante moeder. Elf vaders (73%) kenmerken zich door veelvuldige afwezigheid en waren in negen (60%) gevallen agressief mishandelend wanneer zij thuis waren. In zeven van de gevallen (46%) is er een combinatie symbiotische moeder, mishandelende, veel afwezige vader en sociaal trauma (SAVE) aanwezig. In de ambulante FPD-groep is er geen melding van seksueel misbruik binnen het kerngezin door de vaders of stiefvaders. Wel is er sprake van een vader die zijn zoon (herhaaldelijk) dwong om met moeder seks te hebben maar hij misbruikte niet zelf zijn zoon. In deze groep zijn twee kinderen gedurende een half jaar seksueel misbruikt buiten het kerngezin.

Beschouwing van de FPD-groep

In de FPD-groep werden de meeste zedendelicten gepleegd door mannen in de leeftijd van 30-39 jaar. De gemiddelde leeftijd in deze groep is 33 jaar. De mannen in deze leeftijdscategorie namen 58% van de seksuele delicten voor hun rekening. Elf FPD-justitiabelen (73%) kwamen uit een lager sociaal-economisch milieu en slechts één van hen is een 'young offender'. In tegenstelling tot de TBS-groep zijn er in de FPD-groep geen vaders die hun zonen seksueel hebben misbruikt. Alle vijftien ambulante gezinnen begonnen als tweoudergezinnen. In twee gevallen hertrouwden de moeders na het overlijden van de biologische vaders. In vier gevallen scheidden de ouders op latere leeftijd, na de adolescentieperiode van betrokkenen. Eén betrok-

kene werd op veertienjarige leeftijd in een internaat geplaatst als gevolg van oppositioneel gedrag. Meer nog dan bij de TBS-gestelden valt de centrale rol van moeder op in de gezinnen. Dat betekent dat er in veertien gezinnen een moeder was met de kenmerken symbiotisch en/of dominant. In 80% van de gezinnen is er melding gemaakt van alleen een symbiotische moeder-zoonrelatie. De vaders kenmerken zich door veelvuldige afwezigheid en het merendeel van deze vaders mishandelt zijn zoon, in twee gevallen als gevolg van alcoholmisbruik. In driekwart van de gezinnen met een symbiotische moeder (S) waren de vaders veelvuldig afwezig en mishandelden (AV) op brute en wrede wijze wanneer zij thuis waren.

De gezinscombinatie symbiotische moeder, veel afwezige/mishandelende vader (SAV), is ook in de ambulante FPD-groep significant frequent aangetroffen. Daar komt bij dat elf betrokkenen (80%) meldden dat zij in de lagere schoolperiode werden gepest (sociaal trauma, E). Zeven van hen zeiden erg veel last te hebben gehad van eenzaamheidsgevoelens als gevolg van het ernstig gepest zijn. Zij voelden zich volkomen weerloos en hadden geen vaardigheden geleerd om zich te handhaven in een dergelijke (stressvolle) sociale situatie. Evenals bij de TBS-gestelden zijn er op het gebied van partnerrelaties bij de FPD-groep ernstige intimiteitsproblemen. Zo waren er zes betrokkenen die nog nooit een relatie met een vrouw/man van eigen leeftijd waren aangegaan en zeven hadden allen kortstondige, wisselende contacten. Slechts vier betrokkenen waren ten tijde van het onderzoek getrouwd en van deze huwelijken waren er drie conflictueus. In enkele gevallen klaagden de (ex)partner(s) over gebrek aan intimiteit, te veel afstand of affectieve schraalheid van hun partner(s). Ondanks hun teruggetrokken leefstijl hadden dertien (86%) FPD-justitiabelen wel enig sociaal netwerk waarop zij konden terugvallen na het Pro Justitia-onderzoek en/of na detentie. Vijf mannen (33%), de meeste van hen pedoseksuelen, woonden nog thuis bij de ouder(s). Tien anderen (66%) woonden zelfstandig. Acht FPD-ers waren ten tijde van het Pro Justitia-onderzoek werkloos. Drie hadden een WAO-uitkering. Toch was er in deze groep sprake van meer werkervaring en van een beter opleidingsniveau dan bij de TBS-gestelden. Meer FPD-ers (60%) hadden een afgeronde vakopleiding, meestal de LTS, drie een afgeronde HBO/universitaire opleiding. Zes (40%) justitiabelen hadden geen afgeronde middelbare/vakschool maar daarvan had de helft wel werkervaring. Hoewel de FPD-ers zich maatschappelijk wat beter konden handhaven dan de TBS-gestelden, is er ook bij de FPD-groep sprake van ernstige psychosociale scheefgroei als gevolg van de pathologische gezinsvariabelen 'SAVE'. De patho-

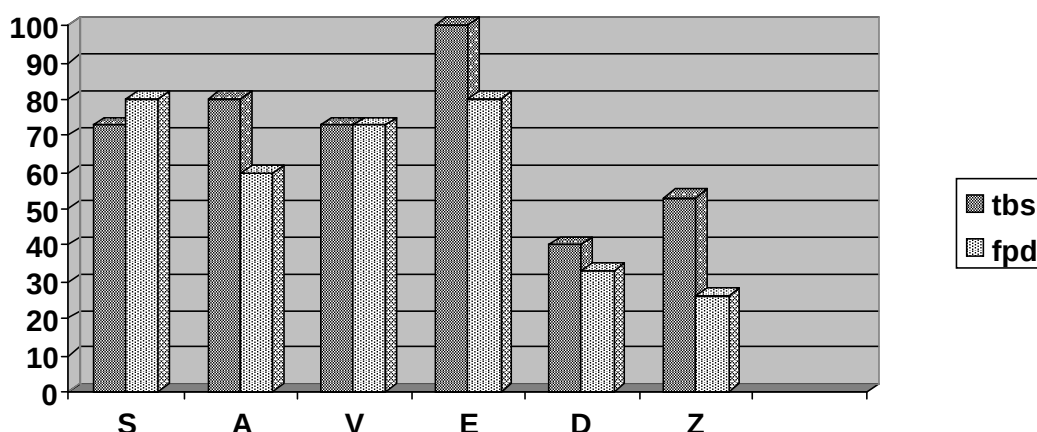
Figuur 1. Een profiel van zedendelinquentie

gene SAVE-gezinsvariabelen blijken ook in de FPD-groep een fundament te vormen voor psychoseksuele ontsporing met perversie en/of zedendelinquentie als gevolg. De hypothese van de symbiotische moeder-zoonrelatie en een vaak afwezige/mishandelende vader wordt ook in deze groep niet ontkracht en kan ook hier in een karakteristiek profiel zedendelinquentie (zie Figuur 1) tot uitdrukking worden gebracht.

De grafiek in Figuur 2 laat zien dat er bij de TBS-groep een grotere sociaal-maatschappelijke geïsoleerdheid (E) is ontstaan en dat het aantal zwakke en agressieve vaders (vooral op seksueel gebied) aanzienlijk groter is bij de TBS-gestelden dan bij de FPD-ers. Bovendien zijn er verschillen tussen de twee groepen op het vlak van opleiding, werk en zelfs op relationeel niveau. De FPD-groep komt op deze gebieden beter uit de bus (zie Tabel 1). Dat maakt hen maatschappelijk kansrijker dan de TBS-gestelden. De FPD-groep werd door deskundigen als geestelijk gezonder beschouwd dan de TBS-groep. Het gevaarscriterium (recidivegevaar) werd bij de FPD-groep minder groot ingeschat en hun kansen om zich te verbeteren door middel van een ambulante psychotherapeutische behandeling werden als gunstig gezien. De rechters volgden in alle ge-

vallen het advies van de rapporteurs. Zij werden veroordeeld tot een gevangenisstraf, een ambulante behandeling bij een forensische instelling en hen werd een proeftijd opgelegd van meestal drie jaar waarin zij zich moesten houden aan de regels van de Reclasseering Nederland. Belangrijke variabelen bij de bepaling van een vonnis zijn onder andere de ernst van de psychiatrische stoornis en de (positievere) behandelingsprognose. Het gunstige opleiding-werkniveau van de FPD-groep is een belangrijke faciliterende factor voor goede maatschappelijke inbedding. De TBS-groep is psychiatrisch en maatschappelijk zwaarder belast, als gevolg waarvan ook het recidivegevaar groter wordt gevonden. Hun arbeidskansen zijn in de meeste gevallen minimaal. Veertien van de vijftien onderzochte TBS-gestelden (93%) hadden geen afgeronde middelbare schoolopleiding. Hoewel de gezinscombinaties getalsmatig bijna gelijk lijken en de interactionele ouder-kindrelaties in beide groepen even grillig, wisselvallig en in vele gevallen vijandig en gewelddadig zijn, waren de 'TBS-vaders' seksueel en fysiek gewelddadiger en was hun positie ten opzichte van hun partners zwakker, c.q. submissiever dan bij de FPD-groep het geval was. De vraag of de seksuele mishandeling van

Figuur 2. Overeenkomsten en verschillen tussen de TBS -en FPD-groepen

Tabel 1. Kenmerken van TBS- en FPD-patiënten¹

Onderzoeksvariabelen			
	TBS Gemiddelde (SD) N = 15	FPD Gemiddelde (SD) N=15	T-toets
Symbiotische moeder (S)	0.73 (0.46)	0.80 (0.41)	- 0.42
Dominante moeder (D)	0.53 (0.52)	0.33 (0.49)	1.09
Zwakke vader (Z)	0.67 (0.49)	0.27 (0.46)	2.32*
Veel afwezige vader (V)	0.73 (0.46)	0.73 (0.46)	0.00
Mishandelende vader (A)	0.80 (0.41)	0.60 (0.51)	1.18
Sociaal trauma (E)	0.00 (0.00)	0.27 (0.46)	- 2.26*

0 = nee; 1 = ja; ** P < 0.10; * = p < .05; ** = p < .01 (tweezijdig)

Demografische gegevens			
	TBS Gemiddelde (SD) N = 15	FPD Gemiddelde (SD) N=15	T-toets
<i>Algemeen</i>			
Diploma	0.00 (0.00)	0.60(0.50)	- 4.58**
IQ	94.25 (10.60)	105.50 (10.30)	- 1.88+
Aantal kinderen	1.73 (0.50)	1.47 (0.50)	1.50
Werk	0.20 (0.40)	0.53 (0.50)	- 1.95+
Gehuwd	0.07 (0.26)	0.33 (0.50)	- 1.87+
Nationaliteit NL	0.93 (0.30)	1.00 (0.0)	-1.00
Milieu A	0.93 (0.30)	0.80 (0.40)	1.06
Milieu B	0.07 (0.30)	0.20 (0.40)	-1.06
<i>Opleiding</i>			
LTS	0.73 (0.50)	0.33 (0.50)	2.32*
MEAO	0.13 (0.40)	0.07 (0.30)	0.59
MAVO	0.13 (0.40)	0.20 (0.40)	- 0.48
HAVO/VWO	0.00 (0.00)	0.20 (0.40)	- 1.87+
HBO	0.00 (0.00)	0.13 (0.40)	- 1.47
Universiteit	0.00 (0.00)	0.07 (0.30)	- 1.00

0 = nee; 1 = ja; ** P < 0.10; * = p < .05; ** = p < .01 (tweezijdig)

de toch al gewelddadige vaders de TBS-gestelden psychisch zwaarder heeft belast lijkt overbodig. Volgens Gartner (1999) is er geen twijfel mogelijk. Hij vindt

¹ Bij dichotome variabelen wordt vaak een chi-kwadraat toets gebruikt om te zien of een variabele in de ene groep proportioneel meer voorkomt dan in de andere groep. In de onderhavige vergelijking levert het gebruik van een t-toets exact dezelfde uitkomst op. Een t-toets kent wat meer gebruiksgemak en is wat overzichtelijker, daarom is er in dit onderzoek voor gekozen. Welke toetsvorm ook gebruikt zou zijn, de kleine steekproef waarvan sprake is levert uitkomsten op die indicatief zijn voor een bepaalde trend. Om tot robuuste statistische uitspraken te kunnen komen is verder onderzoek van een grotere populatie nodig.

dat seksueel misbruik bij 'jongens' extra hard aankomt omdat zij zichzelf niet als (passieve) slachtoffers kunnen manifesteren. Dat laat onze cultuur niet toe. Sociaal-cultureel gezien dienen opgroeiende jongens zich te spiegelen aan een (actieve) masculiene seksrol. Zij behoren geen (seks)-slachtoffers te zijn. Dat is schandelijk en schaamtevol, zeker wanneer het de vader is die de jongen seksueel penetreert en hem langdurig als seksobject misbruikt. De meeste mannen ontkennen de emotionele invloed van het seksueel misbruik omdat zij het gevoel van de machteloosheid van de passieve slachtofferrol niet verdragen en dit gevoel willen verdringen. Voor jongens die opgroeien in (SAVE) gezinnen is de psychische belasting buitengewoon zwaar. Het is goed mogelijk dat die dubbele belasting: de schaamte, angst en het sociale isolement, het de TBS-gestelden (in tegenstelling tot de FPD-groep) extra moeilijk heeft gemaakt.

Samenvatting

Dit onderzoek laat enerzijds concluderen dat er vele factoren zijn die een rol spelen in het ontwikkelingsproces van een mannelijk individu tot zedendelinquent. Anderzijds komt naar voren hoe sommige van deze factoren in een psychodynamische keten vooraf kunnen gaan aan de symptomatologie die bij zedendelinquentie manifest wordt. Psychoanalytische persoonlijkheidstheorieën hebben in belangrijke mate als vertrekpunt en referentiekader gediend voor dit onderzoek naar de factoren die een rol spelen in de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van perversie en zedendelinquentie. De keuze voor die invalshoek was ingegeven door de overweging dat de psychoanalytische theorie niet alleen een basis biedt voor de onderbouwing van een vroegkinderlijk ontwikkelingsmodel, maar ook voor de psychodynamiek van latere gedrags- en persoonlijkheidsontwikkelingen. De psychoanalytische theorie is een kennisdomein dat zich met de dieper liggende lagen van de persoonlijkheidsstructuur bezighoudt. De forensische diagnostiek heeft baat bij meer kennis op dit gebied: aan kennis van de betekenis van factoren als fantasie, imaginatie, agressieregulatie, impulsbeheersing, empathie en overige aspecten van intrapsychisch functioneren. Andere disciplines bieden die diepgaande metapsychologische ken-

de keuze voor die invalshoek was ingegeven door de overweging dat de psychoanalytische theorie niet alleen een basis biedt voor de onderbouwing van een vroegkinderlijk ontwikkelingsmodel, maar ook voor de psychodynamiek van latere gedrags- en persoonlijkheidsontwikkelingen. De psychoanalytische theorie is een kennisdomein dat zich met de dieper liggende lagen van de persoonlijkheidsstructuur bezighoudt. De forensische diagnostiek heeft baat bij meer kennis op dit gebied: aan kennis van de betekenis van factoren als fantasie, imaginatie, agressieregulatie, impulsbeheersing, empathie en overige aspecten van intrapsychisch functioneren. Andere disciplines bieden die diepgaande metapsychologische ken-

nis in mindere mate. Van Nieuwenhuizen en Philipse (2002) vinden dat er een behoefte is aan het in kaart brengen van zulke psychodynamische factoren ten behoeve van recidive-assessment. Mogelijk ook met behulp van het in kaart brengen van de innerlijke drijfveren (zie schema in Lehnecke, 2005). Het is in het belang van de behandeling van jeugdige zedendelinquenten dat in toekomstige recidivetaxaties wordt meegewogen wat de status is van de zelfwaardering, de emotionele en sociale eenzaamheid, de affectieve congruentie en de persoonlijke lijdensdruk (ten Hag, 2002). Jeugdige zedendelinquenten onderscheiden zich met betrekking tot deze factoren in negatieve zin van niet-delinquente leeftijdgenoten. Het onderzoek laat de kritische invloed zien van de vroegkinderlijke relatie met de ouders en de onderlinge gehechtheidspatronen, als verstoringsbronnen voor allerlei basale sociale en cognitieve competenties van het individu, zoals de ontwikkeling van empathisch vermogen. Empathie ontwikkelt zich in de sociale geborgenheid waarmee de primaire verzorgers het kind omgeven. Inlevingsvermogen kan slechts worden overgedragen op grond van een positief voedingsklimaat waarin respect, geborgenheid, warmte en erkenning dagelijkse kost zijn. De ouder-kindrelatie is het eerste referentiekader. Wanneer daarin geen sociale waarden worden aangereikt, kunnen die ook niet ontplooid worden. Het onderzoek laat zien dat zedendelinquentie niet enkel een gedragsprobleem is of een kwestie van seksueel afwijkend keuzegedrag. Onder de symptomatiforme oppervlakte gaat een dieperliggende dynamiek schuil van persoonlijke driftmatige ontwikkeling, gehechtheid, objectrelationele en interactionele patronen tussen ouders en kinderen en tussen kinderen en hun directe sociale omgeving, zoals de school en de peergroup.

Dit onderzoek geeft indicaties waarom en hoe de onderzochte groep mannen tot zedendelinquent gedrag heeft kunnen komen. Hoe zij in hun jeugd een negatieve zelfwaardering (en bad autonomous self) konden ontwikkelen, sociaal geïsoleerd raakten en zich in een kringloopfantasie verstrikten. De ernstige affectieve en pedagogische verwaarlozing die hen ten deel viel, resulteerde in een sterke affecthonger die zij vaak alleen konden stillen door in een fantasie zonder einde te vluchten. De fantasie voedt echter alleen zichzelf en de affecthonger blijft. Het ontbrak hen daarbij aan de autonomie die integratieve kracht kan geven en het uit dit onvermogen emergerende gevoel van machteloosheid speelde een rol in de delictvorming. Door hun sociale traumatisering waren de betreffende mannen niet bij machte om werkelijk contact met partners te maken en bleef hen vaak niet veel anders over dan hun fantasieën te seksualiseren en te ensceneren. Het

kunnen uitoefenen van macht over een vrouw of het kunnen voeren van regie over een kind (of anderen) was een gevoel dat zij kennelijk alleen door een ernstig zedendelict te begaan, konden beleven.

De onderzoeker is zich ervan bewust dat uit dit kleinschalige onderzoek geen al te verstrekkende conclusies kunnen worden getrokken. Zedendelinquentie is een zeer complex probleem. Er zal hoogstwaarschijnlijk nooit kunnen worden gesproken van dé zedendelinquent, daarvoor zijn de kenmerken, achtergronden en drijfveren te verschillend en is de groep te heterogeen samengesteld. Ieder individueel geval is anders -ook al zijn er treffende overeenkomsten- en zedendelinquentie is nooit een op zichzelf staand probleem.

Literatuur

- American Psychiatric Association. (1944). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, Fourth edition*, Washington DC: Auteur.
- Del Carmen, R., Pedersen, F., Huffman, L., & Bryan, Y., (1993). Dyadic distress management predicts security of attachment. *Infant Behavior and Development*, 16, 131-147.
- Fonagy, P., Target, M., & Gergeley, G. (1999). *A new transgenerational theory of self development*. IPTAR.
- Gartner, R.B. (1999). *Betrayed as boys. Psychodynamic treatment of sexually abused men*. New York: Guilford.
- Giller Jr., E.L. (1990). *Biological assessment and treatment of posttraumatic stress disorder*. Progress in Psychiatry Series, Washington DC: American Psychiatric Press.
- Gorman, J.M., & Kertzner, R.M. (1991). *Psychoimmunology update*. Progress in Psychiatry, Washington DC: American Psychiatric Press.
- Lehnecke, K.M. (2000). Zedendelinquentie: Een eeuwige zoektocht. In T.I. Oei & M.S. Groenhuijsen (Red.), *Forensische Psychiatrie anno 2000: Actuele ontwikkelingen in breed perspectief*, pp. 259-278. Deventer: Gouda Quint.
- Lehnecke, K.M. (2004). *De rol van moeder-zoon symbiose in perversie en zedendelinquentie*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Lehnecke, K.M., & Oei, K. (2005). Moeder-zoon symbiose en zedendelinquentie. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 29, 132-142.
- Priel, A., & Besser, A. (2001). Bridging the gap between attachment and object relations theories: A study of the transition to motherhood. *British Journal of Medical Psychology*, 74, 85-100.
- ten Hag, B. (2002). De jeugdige en verstandelijke gehandicapte zedendelinquent. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 26, 115-119.
- Van der Kolk, B.A., McFarlane, A., & Weisaerth, L. (1996). *Traumatic Stress*. New York: Guilford.
- Van Nieuwenhuizen, C., & Philipse, M. (2002). Risicotaxatie bij zedendelinquenten: Een globaal literatuuroverzicht. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 26, 70-78.

WODC (2001). *Criminaliteit en Rechtshandhaving*. Gouda Quint 2000, p69.

Abstract

Mother-son symbiosis and sexual delinquency

In this study a group of fifteen institutionalized men have been compared with a group of fifteen outpatient sex offenders. The characteristic object relational profiles, namely the symbiotic mother and the frequently absent/abusive father are strikingly similar between the groups. Additionally notable is the fact that most of these men had been severely bullied and badgered during their elementary- and high school periods causing them to become socially isolated. The combined interplay of the negative family interactions and the adverse situation in school resulted in learning problems that further impoverished these men socio-economically. One can say that on a larger macro-level (school and society), the same interactional patterns were repeated that had taken place within the smaller family unit (micro-level): the dehumanization of a child through out-casting and bullying. It is not inconceivable that the felt and undergone dehumanization in childhood is repeated later in the criminal sex offence, but than with a reversal of roles. For most men, however, their sex crimes never became the obsessively sought-after psychosexual refuge so that their crimes needed to be repeated.